

Ніна Бегас
(м. Гнівань Вінницької обл.)

СУЧАСНИЙ СТАН ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (за матеріалами Тиврівського району Вінницької області)

Досліджуючи стан пісенного фольклору сучасного Східного Поділля, необхідно згадати дослідників минулого століття, які вивчали, збирали, упорядковували народні пісні.

Починаючи з XIX ст., подільський фольклор досліджували багато вчених. Чимало пісень, записаних на Поділлі, увійшли до збірників фольклору М. Максимовича, З. Доленги-Ходаківського, Ж. Паулі. Одним з перших збирачів подільських пісень був мовознавець і фольклорист В. Даль. Також на Східному Поділлі (у Брацлаві, Шпикові, Джурині, Могилів-Подільському) записував пісні Т. Шевченко [1, с. 85].

На початку XX ст. народну творчість Східного Поділля досліджували, публікували і використовували у власних творах А. Димінський, М. Вовчок, С. Руданський, А. Свидницький, П. Ніщинський, М. Леонтович, К. Стеценко, В. Антонович, М. Старицький, С. Килимник та багато інших відомих діячів української культури, освіти і мистецтва [10, с. 3].

Вищезгадані дослідники проводили збирання народних пісень у Могилів-Подільському, Гайсинському, Томашпільському, Немирівському районах Вінницької області.

У 70-х роках XX ст. пожвавилось фольклорно-етнологічне вивчення Східного Поділля. У с. Погребище народні пісні збирала відома фольклористка Н. Присяжнюк, підсумком її багатолітньої збирацької роботи став збірник записів «Пісні Поділля» [6, с. 9].

Натомість малодослідженим у фольклорному відношенні і по сьогоднішній день є Тиврівський район Вінницької області.

Тиврівський район сформувався в середині XX ст. [4, с. 1]. Саме тоді відбувалося масове знищення культури українців, зокрема на Поділлі. Голодомор, репресії, відчуження хлібороба від землі, політичні й ідеологічні утиски призвели до знищення культури в цілому. Адже винищували цілі села; науковців, дослідників. Збирання пісенного фольклору занепало [2, с. 7].

Припинився спів у побуті, що й стало наслідком втрати двох, а то й трьох поколінь співаків, які б могли продовжувати славні традиції народного виконавства [11, с. 94].

Ці події значно вплинули на розвиток музичної культури, зокрема на фольклорне мистецтво.

Фольклористка, відмінник освіти України, заслужений працівник культури, керівник зразкового фольклорного ансамблю «Дивоцвіт» Тамара Василівна Гуцал розповідала: «За часів радянського періоду на Східному Поділлі втрачено досить багато пісенно-обрядового фольклору, зокрема жнивварські традиції збереглися в зовсім іншій формі, аніж були колись. Вони стали більш осучаснені, у формі радянського пережитку» [12].

У цей період фольклорне дослідження району проводив Іван Володимирович Глинський. Він брав участь у фольклористичних конференціях, сам збирав фольклор і писав про місцевих фольклористів. Проте народні пісні, які він дослідив на Тиврівщині, не збереглися.

На початку XXI ст. дедалі більше науковців-дослідників працювали над вивченням подільського фольклору. Зокрема, Валентина Кирилівна Борисенко обстежила понад 500 сіл з метою запису фольклорно-етнографічних матеріалів.

Знаним дослідником проблем теорії фольклору, історії фольклористики є завідувач відділу фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, доктор філологічних наук Микола Костьович Дмитренко, уродженець с. Зятківці Гайсинського району. Його основні праці присвячені дослідженню народних пісень, науковців та збирачів фольклору [10, с. 10, 27].

Фольклорист-музикознавець, кандидат мистецтвознавства, докторант відділу фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ Людмила Олександрівна Єфремова записувала пісенний фольклор у різних областях України, у тому числі на Східному Поділлі, зокрема в селах Дружне і Черепашинці Калинівського району [5, с. 576].

На значну увагу заслуговує творча праця Віктора Афанасійовича Косаківського – старшого викладача Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, який є збирачем подільського фольклору, зокрема на Вінниччині [9, с. 15].

Методисти обласного центру народної творчості систематично збирають, розшифровують та упорядковують фольклорні матеріали. Вони проводять експедиції в різні куточки області [10, с. 6].

У 90-х роках ХХ ст. пісенні матеріали Тиврівського району збирала Т. Гуцал. Вона записала багатий фольклорний матеріал від бабусі, матері, а також від жителів сіл Уяринці, Шершні, Канава, Бушинка, Ворошилівка, Витава, Гришівці, Бохоники, Красне Тиврівського району та в інших населених пунктах Вінницької області.

«Дуже багатющий фольклорний матеріал нашого краю. Мало дослідженим є дитячий фольклор. Його довго шукаєш і мало знаходиш. Матеріал є, але люди забувають. Багато дитячих веснянок. В основному в нашому краї переважає жанр пісень про кохання. Весільна обрядовість досить поширена, проте тема, сюжет, мелодії – однакові. Я досліджувала цей жанр у Тиврівському, Гайсинському, Теплицькому районах і якщо порівняти ці пісні, то вони майже однакові. У нашому районі живуть люди різних національностей. Вони й залишили деякі слова, діалекти, які зараз можна почути в народних піснях» [12].

На початку ХХІ ст. народні пісні в Тиврівському районі вивчали студенти Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Л. Рибак проводила дослідження в с. Сутиски, І. Тігова – у м. Гнівані, Я. Свентух – у селищі Гута-Бушинецька, О. Шпак – у с. Кліщів [8, с. 120].

Також український фольклор збирали і продовжують збирати вчителі, численні шкільні гуртки, учасники художньої самодіяльності, працівники культури. У загальношкільних святах опираються на місцеві звичаї і традиції календарної обрядовості, навчаючи дітей народних пісень [10, с. 5].

Один зі шкільних історико-етнографічних гуртків, який досліджує фольклорно-етнографічний матеріал, працює в Гніванській СЗОШ № 2. Його очолює вчитель історії Олександр Іванович Коваль. У 2003 році побачила світ його праця, де вміщено історичні, топонімічні, а також фольклорні матеріали Вінниччини [7].

Пропагандистами народних пісень, передусім пісень та обрядів календарного циклу, є фольклорно-етнографічні ансамблі, яких на Вінниччині близько трьохсот [10, с. 5].

Деякі фольклорні колективи досліджують і перекладають на ноти фольклорні зразки, а також самі створюють пісні про сучасне сільське життя.

Далеко за межами області й України відомий зразковий аматорський фольклорний дитячий ансамбль «Дивоцвіт» Гніванської дитячої музичної школи Тиврівського району.

З 2003 року в школі відкрито клас народного вокалу, де діти опановують спів у народній манері, досліджують та перекладають на ноти народнопісенну творчість Тиврівщини. Це єдина в районі, а то й на Поділлі, дитяча музична школа, у якій діти навчаються народному вокалу.

Невтомним збирачем фольклорного матеріалу є автор цієї статті – викладач народного вокалу та фольклорного ансамблю «Дивоцвіт» Гніванської дитячої музичної школи.

Разом з етнографічним матеріалом (топоніміка краю, народна архітектура, ремесла та промисли) автор досліджує фольклорно-пісенну творчість, проводячи численні фольклорні експедиції. На даний час досліджено і розшифровано понад 200 народних пісень різного жанру в таких населених пунктах, як села Витава, Гриженці, Маянів, Ворошилівка, Рижавка, смт Тиврів, м. Гнівань Тиврівського району, с. Кожухів Літинського району.

За дослідженнями, нині найпоширенішими є родинно-побутові пісні та пісні про кохання, які становлять 23 % від усіх жанрів. Для них характерна лірика, наспівність, плавність мелодії. Переважає мінорне звучання. Це пояснюємо тим, що в піснях оспівується сильне почуття обох закоханих. На жаль, у піснях про кохання найчастіше прослідковується мотив розлуки. Були часи, коли хлопці мусили йти воювати, а дівочі роки проходили в журбі.

Мелодія легка і не складна для запам'ятовування. Найчастіше трапляються квінтові або секстові стрибки. Темп помірний, протяжний, який відображає спокійна, дещо елегійна мелодія. У ритмічному малюнку часто змінюється розмір, спостерігається синкопований ритм.

Багато пісень цих жанрів поширені в інших районах. Наприклад: «Козак од'їжджає», «Йшли корови із діброви», «На городі верба рясна» тощо. Проте вони мають дещо змінену мелодію, темп, особливості виконання. Найчастіше в цих піснях куплетна форма. Заспів

відводиться одному з голосів (переважно альтам). Є пісні, які побутують лише на Тиврівщині: «Горіхове сіделечко», «А всі гори зеленіють», «Ой вербиченько», «Не думай, дівчино», «В саду ходила» тощо.

Досить забутим різновидом соціально-побутових пісень є козацькі, чумацькі та приймацькі. Вони становлять 9 % від усіх жанрів. Досліджені пісні «Маю мажі, маю воли», «Цвіте черемшина», «Ой розвивайся, да сухий дубе» мають оптимістичний характер, швидкий темп. Автором зафіксоване їх двоголосне виконання народними співцями.

Календарна обрядовість займає одне з головних місць і становить 20 %, з них колядки та щедрівки – 6 %.

Досі популярною традицією серед дітей та молоді на Тиврівщині є колядування на Різдво (7 січня) і щедрювання на Маланку (13 січня). У піснях цього жанру переважає бадьорий настрій, що засвідчує мажорний звукоряд. Розмір цих пісень нескладний – найчастіше 2/4 або 3/4.

Ладову основу становлять переважно мажорні тетракорди. Діапазон пісень у межах октави. Найважчі стрибки становлять інтервал сексти.

Колядки та щедрівки виконують особисто для господині, господаря, їхніх дітей, для бабусі.

Нам удалося занотувати традиційне двоголосся з типовим відхиленням у три голоси. Наприклад, колядка для господаря «Не прогнівайся, пане господарю»:

*Не прогнівайся, пане господарю,
я до тебе йду, йду.
Застеляй столи тонким білим обрусом.*

*Бо й буде в тебе Дева Марія з Ісусом.
Бо й буде в тебе Ясин Божий за столом.*

*Ой там на горі горда річка стояла,
Там Пресвятая Діва Марія сина купала.*

*Бо й буде в тебе триє, триє, три царі.
Ой будуть вони Божим миром милувати.*

*Ой, а перший цар миру-милує,
Ой, а другий цар кадівницю готує.
Ой, а третій цар золотую квітку готує.*

*Ой то не квітка, то Святее Родество,
Ой щоби було всьому миру радісно.*

Веснянки та гаївки становлять 4 % від усіх жанрів. Це пісні-заклики весни, які виконували дівчата. Особливо багато веснянок

співали поблизу церкви на Великдень, такі, як «Через наші села», «Шум, шум по діброві», «Ану, ану, дівки».

Дещо більше зафіксовано купальських і петрівчаних пісень, які становлять 7 %. Це пов'язано з тим, що на Тиврівщині й досі шанують свято Івана Купала, яке відбувається за стародавніми звичаями. Воно проходить поблизу річки, де дівчата вбирають гільце, а хлопці розпалюють багаття. Увечері відбувається саме святкування. Купальські пісні виконують фольклорні колективи. Мелодії, ритм, тональності цих пісень майже однакові. Змінюється лише текст. Спостерігається деяка монотонність мелодії, повтор того самого мотиву, що уособлює дещо жартівливий характер. Він спостерігається в перекличках між дівчатами і хлопцями у формі дражнилок, наприклад:

хлопці:

*Ой летів шуляк через хату,
Вхопив Ганнуся пелехату.
Біжить Варвара, та й гвавтує,
Ніхто Ганусі не рятує.*

дівчата:

*Ой наші хлопці стрільці, стрільці –
Убили жабу на камінці.
Прийшли дівчата дивитися,
Як будуть хлопці ділитися.
Ой на Купала вогонь горить,
А в наших хлопців живіт болить.
Ой нехай болить, нехай знають,
Наших купайлиць не займають.*

Найменш дослідженими з календарно-обрядової творчості є жниварські пісні – 3 %. Це пов'язано з тим, що за радянських часів на Східному Поділлі втрачено досить багато пісенно-обрядового фольклору, а жниварські традиції стали більш осучаснені.

Родинно-обрядовий фольклор найкраще передано у весільних піснях – 22 %.

На Тиврівщині весільні звичаї та традиції беруть не лише фольклорні колективи, а й самі мешканці. Скажімо, на весіллях у селах Сутиски, Ворошилівка, Селище, у м. Гнівані досі можна почути народні пісні про коровайницю, кухарок, під час покривання молодої. Популярними піснями є «Горіла сосна, пала-ла», «Вийди, матінко, вийди», «Кухарка, темну нічку недоспала». Весільні пісні виконують не лише люди старшого покоління, а й молодь.

Поширеними народними піснями також є приспівки до чарки, які співають не лише на весіллях, а й на родинних святах. Приміром:

*Горілочку п'ю, п'ю,
Бо я її люблю,
Є у чарочці дїрка,
Витїкає горїлка.
Чарка та люлька – то здоровля моє,
Жінка та діти – безголов'я моє.
Пиймо повну, повну, повну,
А потому пополам.
А потому розійдемося усі чисто по домам.*

Жартівливі, танцювальні пісні становлять невеликий відсоток з усіх жанрів – 8 %. Заспівують ці пісні переважно жіночі голоси, а в приспївах вступають чоловіки. В основі пісень помітне акцентування, пожвавлений темп, чіткий ритм, весела мелодія.

Автор статті глибоко досліджує жанр коліскових народних пісень і дитячий фольклор, які є, фактично, недослідженими не лише в районі, а й в області. Колісковим притаманна елегантність, протяжність мелодії. Часто спостерігаються стрибки на кварту або квінту. Ритм заспокійливий:

*Люлі ой, люлята, поженем телята
На поля широкі, на трави високі.*

*Нехай напасуться та в хлівець вернуться,
Спати полягають, пастушка згадають.*

*А пастушок, пастушок, сховав дудочку
в мішок.*

*А з мішка – в торбинку, приспи
нам дитинку.*

Спи, дитинко, задрімай і нічого не думай.

Поширеними на Тиврівщині є пісні та романси літературного походження, текст який створювали українські письменники [3, с. 604].

Народні пісні пропагують завдяки святам, які проходять у Вінницькій області: свято хорової музики ім. М. Леонтовича, у якому беруть участь народні капели та камерні хори Подїлля; «Крила сивої зозулі» ім. П. Ніщинського, сатири та гумору ім. С. Руданського.

Далеко за межами області відоме свято фольклору ім. Гната Танцюри, яке проводять у м. Гайсині й у с. Зятківці Гайсинського району, звідки родом відомий фольклорист Г. Танцюра і народна співачка Я. Зуїха [6, с. 3], започатковане М. Дмитренком [10, с. 27].

На початку ХХІ ст. в Оратівському районі засновано фольклорно-етнографічний фестиваль, де народні виконавці співають жартівливих пісень про борщ.

17 лютого 2007 року в м. Гнівані започатковано свято козацької слави (за ініціативи О. Ковалю – учителя історії СЗОШ № 2), яке відбувається на районному рівні. Учасники свята зберігають і пропагують традиції козаків, виконують козацькі народні пісні.

Багато пісень, записаних на Тиврівщині, побутують в інших регіонах: подібні текст, мелодія, зміст. Однак своєї оригінальності та неповторності вони не втрачають.

Цікаво, що та сама народна пісня навіть у сусідньому селі звучить по-іншому: змінюється темп, ритмічний малюнок, подекуди текст. Інформатор може виконати ту саму пісню по-різному. Це вказує на те, що фольклорна манера співу Тиврівщини характеризується своєрідними елементами імпровізаційності.

Дослідження народної пісні за останні роки засвідчують переважно гуртове виконання від одноголосного до триголосного звучання, здебільшого це однорідні, як правило, жіночі групи, значно рідше – гурти чоловічі.

Народна східноподільська пісня має ладову стійкість, стриманий темп, чітко виражену тональність, яскравий насичений тембр співу. Гармонійний склад пісень нескладний, мелодії наспівні, мелодичні, задумливо-елегантні. Інтерваліка проста, легка для запам'ятовування, побудована в основному на терціях, октавах, рідше – секстах. У коліскових піснях найчастіше трапляється квартове і квінтове поєднання.

За ритмікою пісні базуються на використанні восьмих, четвертих і половинних тривалостей, які здебільшого з'являються в каденційних зворотах. Часто спостерігаються синкоповані ритми, особливо в жартівливих піснях. Тональність натурального мінору найуживаніша, зручна для співу в народній манері. Діапазон голосів рідко перевищує октаву, нону [11, с. 96].

Тривалий час українській пісні закидали, що вона «сільська», «провінційна». Це робилося свідомо ідеологічною машиною радянської влади, аби викоринити з українців національний дух та вдачу і, щонайбільше, наблизити їх до уніфікованого російсько-радянського стандарту. Проте на Східному Поділлі й досі лунають народні пісні, які можна почути в сільських хатинах. Перлини народної творчості зберігають літні люди, які ще пам'ятають пісні своїх дідів. А нинішнє покоління пропагує народні пісні в сучасних обробках, у стилі «реп» або «рок». Запроваджу-

ють фестивалі етномузики, конференції, на яких представлені не лише подільські фольклористи, а й представники з інших країн.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що народна пісня Східного Поділля зберегла свої витоки з далекого минулого. На сьогодні в селах побутують календарно- і сімейно-обрядові пісні: колядки, щедрівки, веснянки, купальські, жниварні, весільні, а також пісні про кохання, соціально-побутові, коліскові, жартівливі, літературного походження. Записано і розшифровано близько 200 пісень з Тиврівського району. Це високий показник, оскільки даний район є малодослідженим.

Література

1. *Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є.* Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушок, З. Є. Болтарович та ін. – К. : Доля, 1994. – 504 с.
2. *Борисенко В.* Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / В. Борисенко. – К. : Унісерв, 2000. – 191 с.
3. *Закувала зозуленька.* Антологія української народної творчості. – К., 1989. – 606 с.
4. *Захарчук Л.* Від Тиверців древніх ведеться наш рід / Л. Захарчук // Маяк. – 2007. – 22 верес.
5. *Єфремова Л.* Народні пісні / Л. Єфремова. – К. : Наукова думка, 2006. – 576 с.
6. *Косаківський В. А.* З історії етнологічного дослідження Поділля // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження / В. А. Косаківський. – Вінниця, 2005. – 147 с.
7. *Коваль О. І.* Гнівани: історія, сьогодення, майбутнє / О. І. Коваль. – Вінниця, 2004. – 58 с.
8. *Косаківський В. А.* Дослідження і вивчення усної народної творчості, звичаїв і обрядів українського народу студентами спеціалізації «Українознавство» ВДПУ ім. М. Коцюбинського / В. А. Косаківський // Подільський фольклор у збиранні та дослідженні : тези міжнар. наук.-практичної конференції, присвяченої 105-й річниці з дня народження Гната Танцюри. – Вінниця, 2006. – 160 с.
9. *Пилипак М.* Фольклор Поділля / М. Пилипак // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження / за наук. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця, 2005. – Вип. 1. – 147 с.
10. *Подолінний А. М., Цвігун Т. О.* Вінниччина фольклорна : довідник / А. М. Подолінний, Т. О. Цвігун. – Вінниця : Книга-Вега, 2003. – 104 с.
11. *Сторожук А.* Автентична пісня Східного Поділля (родинно- та суспільно-побутовий жанр) / А. Сторожук // Подільський фольклор у збиранні та дослідженні : тези міжнар. наук.-практичної конференції, присвяченої 105-й річниці з дня народження Гната Танцюри. – Вінниця, 2006. – 160 с.
12. Записано 18 листопада 2007 року від Тамари Василівни Гуцал, 1957 р. н, уродженки с. Іванове Теплицького р-ну Вінницької обл., жительки м. Гнівани.